

24. Медведева Л. С. Гражданское общество и национальная безопасность России / Л.С. Медведева // Ученые записки юридического факультета. Выпуск 3 (13). – СПб., 2005. – С. 115–120.
25. Райгородский В.Л. Политические и правовые средства обеспечения национальной безопасности Российской Федерации : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (юридические науки) / В.Л. Райгородский. – Ростов-на-Дону, 2004. – 54 с.
26. Трахименюк С.А. Социально-правовые проблемы обеспечения безопасности государства : Концепция и модель правового института : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теория права и государства; История права и государства ; История политических и правовых учений / С.А. Трахименюк. – Минск, 1998. – 37 с.
27. Грищенко Д.Ю. Политическая безопасность современного Российского государства: состояние и механизм обеспечения : дисс. ... канд. политических наук : 23.00.02 / Д.Ю. Грищенко. – Владимир, 2008. – 156 с.
28. Никитин Д. А. Личная и политическая безопасность человека и гражданина как предмет конституционно-правового регулирования / Д.А. Никитин // Юридический аналитический журнал. – 2004. – № 1(9). – С. 16-27.
29. Рукинов В.А. Влияние конфликтов на политическую безопасность в современной России : дисс. ... канд. политических наук : 23.00.02. – Санкт-Петербург, 2006. – 176 с.
30. Соколова С.Н. О стратегии России по обеспечению политической безопасности / С. Н. Соколова // Власть. – 2008. – № 4. – С. 70-73.
31. Рух уперед. Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка про внутрішню та зовнішню становище України від 31 березня 2009 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
32. Там само.
33. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України, Конституція від 23 грудня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5–6. – Ст. 43.
34. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 06 листопада 2012 // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 44-45. – Ст. 634.
35. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10-11. – Ст.73.
36. Про вибори Президента України : Закон України від 5 березня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 14. – Ст.81.
37. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35-36. – Ст. 491.
38. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272 (в останній редакції 07.07.2009 р.).
39. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448.
40. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14-15, № 16-17. – Ст. 133.
41. Конституция Швейцарии (Швейцарской Конфедерации) от 18 апреля 1999 года [Электронный ресурс] // Зарубежные конституции // Конституция Российской Федерации // http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864915.htm#sub_para_N_3021
42. Конституция Федеративной Республики Бразилии от 5 октября 1988 г. // Конституции зарубежных государств : учеб. пособ. / [сост. проф. В.В. Маклаков]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство БЕК, 2001. – С. 405-554.
43. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. : у 2-т. – Т. 1 / [В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко ; за ред. В.Ф. Погорілка]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 544 с.

УДК 342.72/.73 + 351.741

ІСТОРІЯ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Хальота А.І.,

к.ю.н., заступник начальника кафедри конституційного та міжнародного права

Національна академія внутрішніх справ

У статті здійснено системний аналіз історичних етапів нормативного регулювання конституційних процесуальних прав і свобод людини та громадянина. Визначено прогалини їх нормативного закріплення та запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства України щодо регулювання конституційних процесуальних прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: конституційні процесуальні права і свобода людини та громадянина, історія, нормативне регулювання.

Xalota A.I. / ИСТОРИЯ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРОЦЕДУРАЛЬНЫХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В УКРАИНЕ / Национальная академия внутренних дел, Украина

В статье осуществлен системный анализ исторических этапов нормативного регулирования конституционных процессуальных прав и свобод человека и гражданина. Определены пробелы их нормативного закрепления и пути совершенствования действующего законодательства Украины относительно регулирования конституционных процессуальных прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: конституционные процессуальные права и свобода человека и гражданина, история, нормативное регулирование.

Khalota A.I. / THE HISTORY OF LEGAL REGULATION OF THE CONSTITUTIONAL PROCEDURAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE / National Academy of internal Affairs, Ukraine

The Genesis of the legal constitutional procedural rights and freedoms of man and citizen in the legislation of Ukraine goes back many centuries. They are reflected in the regulations since the times of Kievan Rus to our time: "Russkaya Pravda" governing the realization of the right to petition the court for protection of their rights and the right to self-defense of their rights; the Statute of the Grand Duchy of Lithuania – defined and guaranteed nobles the right to use the guarantees of the presumption of innocence, and to all the people – the right to judicial protection of his rights and freedoms; The Constitution of Pylyp Orlyk 1710 reinforcing the ability of the Cossacks to appeal to the General court for protection of their rights; codified collection of norms of feudal rights – «Rights, which is suing the little people» is contained provisions on the right gentleman to take advantage of the principle of presumption of innocence and the right to go to court to protect their rights; the bill 1884 Mykhailo Drahomanov, who had the name «Project based Charter of the Ukrainian society «Free Union» – «Vilna splka»» and the project «Basic law

«Independent Ukraine» Union of the people Ukrainian 1905, contained a provision on the existence of constitutional procedural law to counteract the bureaucratic arbitrariness by going to court in civil and criminal proceedings for the recovery of damaged by illegal actions of the rights and freedoms of the individual; the draft Constitution of the Ukrainian state, developed a Directory in 1920, reinforcing the human right to petition the court for protection of their rights and the right to compensation by the state for damage caused by illegal actions of its agencies and employees. The Constitution of the Ukrainian SSR of 1978 for the first time brought regulation to modern standards. She has secured six constitutional procedural rights of man. Their meaning became the basis for the formulation of those constitutional procedural rights of man, which are reflected in the Constitution of Ukraine of 1996. The wording in the monuments of the law of Ukraine corresponded to the historical and political conditions that existed during the validity of the normative act. The content of these human rights improved, and their number increased.

Key words: constitutional procedural rights and freedoms of man and citizen, history, regulation.

Постановка проблеми. Істотним фактором формування Української держави як правової є офіційне визнання прав і свобод людини, її честі та гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю в нашому суспільстві, а також законодавче закріплення існуючих прав і свобод людини та створення всіх необхідних умов для того, щоб людина могла безперешкодно здійснювати свої права. Усю історію існування Україна намагається вдосконалити власне конституційне законодавство, включаючи й регулювання конституційних процесуальних прав людини та громадянина відповідно до світових та європейських стандартів. Але існує багато прогалин.

Стан дослідження. Ми зазначаємо, що в юридичній науці немає позиції науковців стосовно історії нормативного регулювання конституційних процесуальних прав і свобод людини та громадянина. Вагомий внесок у розвиток теоретичних положень щодо прав та свобод людини і громадянина вносять такі вчені: О. Богачева, Л. Восводін, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, А. Олійник, В. Погорілко, П. Рабінович, К. Толкачев, Ю. Тодика, О. Фрицький, А. Хабібулін та ін.

Метою статті є комплексне дослідження історії нормативного регулювання конституційних процесуальних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Вклад основного матеріалу. Українське конституційне законодавство в аналізованій сфері формувалося досить тривалий час, упродовж всього існування на території України власної державності чи перебування України в складі інших держав. Його розвиток базувався на історичних, культурних, етнічних, релігійних та інших закладах. Нормативні документи, що закріплювали деякі процесуальні права людини та громадянина, були вже в період Київської Русі. Одним із таких документів є найважливіша пам'ятка давньоруського права – «Руська Правда». У період розвитку ранньофеодальної руської держави діяло таке право людини, як можливість звертатися за захистом своїх прав до суду. Щоправда, суб'єкти його реалізації в різні часи були досить обмежені. Холопи та челядь не мали права звертатися до церковного чи публічного (державного) суду, щоб захистити свої права, порушені їхніми господарями. Це право належало тільки вільним людям – смердам, ремісникам, князям, боярам, церковнослужителям. Вони могли захистити своє право власності, вимагати виконання зобов'язального права, що впливає з будь-якого цивільно-правового договору, захищати спадкове право, вирішувати шлюбно-сімейні конфлікти, вимагати покарання винних у вчиненні проти них злочину тощо [1, с. 77].

За часів панування на території України Речі Посполитої процесуальні права людини визнавалися та закріплювалися у нормах права. Так, у Статуті Великого князівства Литовського, виданому в Кракові в 1588 році, в розділі 3 статті 10 закріплено право осілого шляхтича не бути засудженим та затриманим, якщо він не був звинувачений відповідно до закону судом [2, с. 77]. Звідси впливає, що право людини на користування гарантіями принципу презумпції невинуватості могло реалізовуватися тільки людиною зі шляхетного роду. Це положення підтверджувало нерівність правового становища шляхти та українського народу. Ще одне конституційне процесуальне право людини на правову допомогу під час судового розгляду справи було закріплено в Статуті Великого князівства Литовсько-

го. Так, у розділі 4 в статті 57 вказано, що коли особа, перебуваючи в суді, не може захищати себе і хоче передати це право іншій особі, то суд зобов'язаний дати особу визнати як представника його інтересів у суді. Якщо особа не може сама найняти адвоката, то на її прохання держава надає його даній особі на безоплатній основі [2, с. 79]. Це право людини вперше стало демократичною основою справедливої судового процесу.

Конституційне законодавство України у сфері процесуальних прав людини розвивалося і за часів гетьманщини. У найскрабішому документі цієї доби – в Конституції Пилипа Орлика 1710 року, що називалася «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького», – також відображені процесуальні права людини та громадянина. Так, у розділі VII даного нормативного акта йдеться про можливість кожного козака звертатися до Генерального Суду, якщо його права будуть порушені в результаті злочинних дій Старійшини, Полковників, Генеральних Радників, знатних та рядових козаків [3, с. 31]. Існування цього права на судовий захист прав і свобод людини підтверджувало демократичність положень даного конституційного акта. Хоча Конституції Пилипа Орлика і не судилося набути чинності, але її створення і проголошення дало поштовх до розвитку не тільки українського конституційного законодавства та незалежної держави на теренах України, а й створення конституцій в інших країнах світу.

Важливим нормативним актом гетьманської доби, в якому закріплювалися процесуальні права людини, стала кодифікована збірка норм феодального права «Права, за якими судиться малоросійський народ». У цьому акті, в главі 4 статті 2, закріплено право тільки шляхтича та людини військового звання користуватися гарантіями принципу презумпції невинуватості, іншим це право не гарантувалося [2, с. 201]. Також у збірці, в главі 8 статті 12 пункті 1, існує можливість кожної особи (чолобитника) звернутися до суду в письмовій формі із заявою (чолобитною) про відновлення порушених прав та покарання винних у вчиненні протиправних дій [2, с. 203].

У XIX – на початку XX ст. в Україні, частина якої перебувала в повній залежності від Російської імперії, виникали проекти конституційних законів, в яких різні автори (Георгій Андрузький, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський) по-різному бачили взаємовідносини України й Росії: від української автономії у складі Російської держави до самостійної та незалежної України. Автори цих проектів законів не забували зафіксувати права та свободи людини і громадянина, зокрема процесуальні права людини та громадянина. У законопроекті 1884 року Михайла Драгоманова, що мав назву «Проект основаній устава українського общества «Вольный союз» – «Вільна спілка», містилось положення про існування права людини протидіяти чиновницькому свавілля шляхом звернення до суду в порядку цивільного та кримінального судочинства для відновлення порушених їх незаконними діями прав і свобод особи [3, с. 53]. Автори іншого радикального проекту «Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського» 1905 року також звертали увагу на необхідність надання права людині звертатися до суду щодо незаконних дій урядовців. У цьому проекті Основного закону існувало положення про гарантуван-

ня людині права користуватися можливостями принципу презумпції невинуватості, яке в главі «Українці та їх права» (ст. 16) було сформульовано так: ніхто не може бути покараний інакше, як на підставі закону і після судової постанови [3, с. 61–62]. Отже, намагання закріпити в цих законопроектах саме ці конституційні процесуальні права людини викликане необхідністю забезпечувати виникнення та реальне існування ідеї загальної рівності всіх перед законом та судом, розв'язання класових та особистісних конфліктів цивілізованим шляхом.

Розвиток складних політичних подій на території України в XX столітті вплинув на процес формування та закріплення процесуальних прав і свобод людини та громадянина. За часів існування Центральної Ради та гетьманату Скоропадського не вийшло жодного конституційного акта, який би містив положення про процесуальні права людини. Це можна пояснити тільки тим, що їм не надавалось великого значення для формування правового статусу людини.

Після повалення гетьманату П. Скоропадського на політичну арену виступає новий революційний орган – Директорія Української Народної Республіки. У 1920 році була створена Урядова комісія з вироблення Конституції Української держави. У листопаді 1920 року ця Комісія представила уряду УНР вироблений документ, але він так і залишився проектом, оскільки його не було затверджено. Цей проект широко регламентував конституційні права людини (близько 37 артикулів зі 158). Були також регламентовані конституційні процесуальні права людини. У розділі III «Права та обов'язки громадян», в артикулі 20, вказано, що нікого не можна позбавити належного суду [3, с. 98]. Тобто кожному гарантувалося право звертатися до суду з позовами. Суд зобов'язаний був розглянути дану петицію. Перепони діям особи при зверненні до суду заборонялися. Автори даного проекту Конституції Української держави не обійшли увагою й таке особисте право людини, як відшкодування збитків особі державою, що були спричинені врядуванням цивільних та військових осіб, що не було здійснено згідно із законом чи обов'язками служби. Таке саме положення стосується й відповідальності самоврядувань та громад за шкоду, спричинену особі протиправним урядуванням їх органів (розділ III «Права та обов'язки громадян», артикул 46) [3, с. 100–101]. Справедливим є положення цієї статті про те, що держава має право стягнути з урядових осіб, які заподіяли шкоду, повернення відшкодування, яке вона мала сплатити скривдженному. Цю думку, ми вважаємо, необхідно було б закріпити і в чинній Конституції України, оскільки сьогодні не дисциплінарні, а саме матеріальні санкції, що застосовуються до посадовців за такі правопорушення, є більш ефективним способом профілактики чиновницького свавілля.

Падіння Директорії на початку 1919 року і створення українського радянського уряду ознаменувало початок нового етапу в розвитку конституційного процесу в Україні. Радянські Конституції України, прийняті у 1919, 1929, 1937 роках, не відображали всіх основних прав людини, що існували в той час у науковій думці конституціоналізму і не містили у своїх статтях конституційних процесуальних прав і свобод людини [4, с. 74].

Тільки з прийняттям в Україні в 1978 році Конституції УРСР розпочався основний етап конституційного закріплення процесуальних прав і свобод людини та громадянина. Саме ця конституція хоч і не досконало, проте відкрито проголосила існування таких процесуальних прав людини, як право громадян України: на судовий захист від посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, на особисту свободу та майно (ч. 2 ст. 55); на оскарження до суду дій службових осіб, які вчинені з порушенням закону, з перевищенням повноважень і які обмежують права громадян (ч. 2 ст. 56); на відшкодування шкоди, заподіяної незакон-

ними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб при виконанні ними службових обов'язків (ч. 3 ст. 56), обвинуваченого на захист (ст. 156); ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону (ст. 158); на подання юридичної допомоги громадянам і організаціям колегіями адвокатів (ст. 159)[5]. Попри те, що ці процесуальні права людини розширювали сфери можливостей особи, положення про них не були досконаліми, а це ставало перепоною для їх втілення в життя. Так, у більшості диспозицій названих статей вказувалось тільки на право громадян Української РСР здійснювати певні можливості (звертатися до суду, відшкодувати шкоду, спричинену незаконною діяльністю службових осіб, державних органів), що суттєво звужувало коло суб'єктів їх реалізації. Крім того, українські законодавці не логічно розташовують у статтях 156, 158, 159 розділу VIII «Правосуддя, арбітраж та прокурорський нагляд» у главі 18 «Суд і арбітраж» Конституції УРСР права: обвинуваченого на захист; особи користуватись можливостями принципу презумпції невинуватості; особи на правову допомогу. Їх місце мало б бути в розділі II «Держава і особа», в главі 6 «Основні права, свободи і обов'язки громадян Української РСР». Суттєвим недоліком у формулюванні права особи на правову допомогу є те, що в статті 159 Конституції УРСР 1978 року воно констатується не у вигляді суб'єктивної можливості, а як правова гарантія реалізації даного права через колегію адвокатів.

Конституція Української РСР 1978 року суттєво обмежувала і коло суб'єктів, які мали право на захист своїх прав під час кримінального судочинства. Закріплюючи цю можливість лише за обвинуваченим, законодавці забувають про підозрюваного та підсудного, яким також це право повинно надаватися та гарантуватися на конституційному рівні.

Конституція УРСР 1978 року не містила в собі повного переліку конституційних процесуальних прав людини. З 12 особистих прав людини і громадянина, закріплених у Конституції України 1996 року, тільки 6 особистих можливостей людини містилися в Конституції 1978 року. Але, незважаючи на їх нечисленність, їх закріплення стало тим поштовхом, який привів до теоретичної розробки та конституційного закріплення всього масиву конституційних процесуальних прав людини та громадянина в Конституції незалежної України. В Україні з прийняттям Конституції України в 1996 році почався сучасний етап національного закріплення прав і свобод людини та громадянина. Законотворці під час розробки законопроекту Конституції України враховували міжнародні стандарти в галузі прав людини, історичний досвід України щодо їх нормативного регулювання, теоретичні здобутки вчених у цій галузі. Спираючись на ідею пріоритету прав людини над інтересами держави та суспільства, Конституція України суттєво розширила систему прав і свобод людини, вдосконаливши їх зміст та механізм реалізації. Серед усієї сукупності прав людини самостійним видом виступають конституційні процесуальні права людини та громадянина. Вони вперше були закріплені в Конституції України 1996 року і згруповані в одному місці (ст. ст. 55–57, 59, 60, 62, 63). До даної групи ми відносимо такі права: кожного захищати свої права та свободи судом (ч. 1 ст. 55); на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55); звертатись за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55); звертатись за захистом своїх прав до міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій (ч. 4 ст. 55); на самозахист (ч. 5 ст. 55); на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної державними органами, органами місце-

вого самоврядування та їх посадовими особами (ст. 56); знати свої права й обов'язки (ст. 57); на правову допомогу (ст. 59); не виконувати явно злочинні накази чи розпорядження (ст. 60); користуватися можливостями принципу презумпції невинуватості (ст. 62); не нести відповідальність за відмову давати свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом (ч. 1 ст. 63); підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист (ч. 2 ст. 63) [6].

Майже всі конституційні процесуальні права людини забезпечені чинним законодавством України. Особливе місце в нормативному регулюванні зазначених прав людини займає Кримінальний процесуальний кодекс України. Саме його положення конкретизують зміст і порядок реалізації людиною більшої частини її процесуальних прав і свобод.

У процесі нормативного регулювання конституційних процесуальних прав людини, окрім КПК України, займають важливе місце й інші закони. Вони здебільшого регулюють процес утілення в життя окремих конституційних процесуальних прав людини. Так, особа для захисту порушених своїх цивільних прав і свобод у разі неспроможності в позасудовому порядку відновити їх має право звернутися до суду на основі Цивільного процесуального кодексу України. Крім того, громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звернутися до господарського суду за захистом порушених або оспорюваних прав та законних інтересів на основі Господарського процесуального кодексу України. Отже, положення двох кодексів чітко приведені у відповідність до ч. 1 ст. 55 Конституції України.

Людина може реалізувати право на судовий захист своїх прав та свобод шляхом звернення до Конституційного Суду України, спираючись на положення Закону України «Про Конституційний Суд України». Конституційне звернення людини щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України до Конституційного Суду України є засобом забезпечення реалізації її конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Конституційне процесуальне право людини оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55 Конституції України), а також право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, що заподіяна державними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, реалізується на основі Кодексу адміністративного судочинства України та Цивільного кодексу України.

Конституційне процесуальне право людини на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не можна реалізувати без Законів України «Про звернення громадян» та «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», що конкретизують особливості звернення людини до омбудсмена за захистом її прав від неправомірних дій або бездіяльності посадовців [7, с. 58]. Проаналізувавши діючий Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року, можна зробити висновок, що даний нормативний акт має низку прогалин, які необхідно швидко усунути, щоб запобігти неефективності діяльності цього державного органу. Так, слід Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини надати право законодавчої ініціативи, чим було б вирішено багато питань, пов'язаних із процесом виявлення законів, які порушують права людини, та ініціювання законодавчого регулювання тих прав людини, які ще не врегульовані законами України. Проаналізувавши статтю 13 даного Закону, яка регламентує права Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ми дійшли висновку, що тут перелічено досить мало

активних прав, за допомогою яких він мав би можливість впливати на конкретні державні органи та посадових осіб з метою відновлення порушених прав громадян. За таких умов його діяльність не може бути ефективною. Ще один нерегульований законом напрям діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – це відсутність відповідальності посадових осіб за невиконання актів реагування Уповноваженого. Чинний Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» не встановлює положення ні про відповідальність цих осіб, ні про право Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини порушити проти них дисциплінарне чи адміністративне провадження та ставити питання про притягнення винних посадових осіб до кримінальної відповідальності у разі порушення їх діями чи рішеннями прав і свобод людини та громадянина.

Громадяни України, які використали всі можливі національні засоби правового захисту своїх прав, можуть скористатися також проголошеним правом на звернення до міжнародних установ чи відповідних органів міжнародних організацій з метою їх захисту тільки після прийняття 17 липня 1997 року Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року», Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Тобто відтепер порядок звернення до Європейського Суду з прав людини регламентований даною Конвенцією. На нашу думку, необхідно прийняти закон, який би визначав процедуру звернення громадян до міжнародних організацій.

Конституційне процесуальне право людини і громадянина знати свої права та обов'язки може реалізовуватись на основі положень Закону України «Про інформацію», який визначає порядок одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних людині для реалізації нею своїх прав, свобод і законних інтересів. Відповідно до положень статті 57 Конституції України, права та обов'язки громадян мають бути закріплені в законах та інших нормативно-правових актах, які слід довести до відома людини і громадянина у встановленому законом порядку. На даний момент питання набрання чинності та оприлюднення прийнятих нормативно-правових актів не регулюється єдиним законом України, хоча існує низка нормативних актів, що у своїх положеннях регулюють ще й питання доведення до відома населення прийнятих нормативних актів та порядок впровадження їх в життя. З метою заповнення прогалин законодавства, що стосуються деяких питань у сфері оприлюднення нормативно-правових актів і набрання ними чинності, Президент України 10 червня 1997 року видав Указ «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності». Але він не врегулював усіх питань, що стосуються нормативно-правових актів України. Тому, на нашу думку, законодавці в найближчий час повинні прийняти Закон України «Про нормативно-правові акти».

Конституційне процесуальне право людини на правову допомогу може реалізовуватись нею не тільки під час кримінального процесу, а й у будь-якій іншій життєвій ситуації. Ця правова допомога людині може надаватися: прокурором; працівниками міліції; нотаріусами; аудиторами; органами реєстрації актів громадянського стану; органами державної влади і місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, об'єднаннями громадян, посадовими особами; адвокатами тощо. Ця велика кількість правових гарантій даного права людини дозволить їй скористатися ними в будь-якій не зрозумілій у правовій площині ситуації. Водночас це не знімає обов'язку із законодавців щодо прийняття Закону України «Про нормативно-правові акти».

Конституційне процесуальне право людини не виконувати явно злочинний наказ чи розпорядження (ст. 60 Конституції України) чітко в законодавстві України не

врегульовано. Так, відповідно до Тимчасового статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, командир (начальник) відповідає за відданий наказ, його наслідки та відповідність наказу чинному законодавству. Це означає, що виконавець зобов'язаний виконати наказ командира. Питання про відмову виконання злочинного наказу підлеглим нормативно навіть не ставиться. Він не буде нести відповідальність за виконання злочинного наказу. Відповідатиме начальник, який видав наказ. Саме такий висновок можна зробити після аналізу норм вищезгаданого Тимчасового статуту. Це положення явно не відповідає статті 60 Конституції України і потребує негайного узгодження.

Висновок. Генезис нормативно-правового закріплення конституційних процесуальних прав та свобод людини і громадянина в законодавстві України налічує багато століть. Вони знайшли своє відображення в нормативних актах починаючи з часів Київської Русі і закінчуючи нашим часом: «Руська Правда» регулювала питання реалізації права на звернення до суду за захистом своїх прав та право на самозахист своїх прав; Статут Великого князівства Литовського визначав та гарантував шляхтичам право користуватися гарантіями принципу презумпції невинуватості та всім людям – право на судовий захист своїх прав та свобод; Конституція Пилипа Орлика 1710 року закріплювала можливість козаків звертатися до Генерального суду за захистом своїх прав; кодифікована збірка норм феодального права «Права, за якими судиться малоросійський народ» містила в собі положення про право шляхтича користуватися можливостями принципу презумпції невинуватості та право кожного звертатися до суду з метою захисту своїх прав; у законопроекті 1884 року Михайла Драгоманова, що мав назву «Проекть основаній устава украинскаго общества «Вольный союзъ» – «Вільна спілка», та проєкті «Основного закону «Самостійної України» Спілки народу українського» 1905 року містилось положення про і-

сування конституційного процесуального права протидіяти чиновницькому свавілля шляхом звернення до суду у порядку цивільного та кримінального судочинства для відновлення порушених незаконними діями прав і свобод особи; проєкт Конституції Української держави, розроблений Директорією в 1920 році, закріплював право людини на звернення до суду за захистом своїх прав та право на відшкодування за рахунок держави шкоди, завданої незаконними діями її органів та службовців. Конституція УРСР 1978 року вперше наблизила нормативне регулювання до сучасних стандартів. Вона закріпила шість конституційних процесуальних прав людини. Їх зміст став основою для формулювання тих конституційних процесуальних прав людини, що знайшли своє відображення в Конституції України 1996 року. Їх формулювання в пам'ятках права України відповідало історичним та політичним умовам, що склалися під час дії нормативного акта. Зміст зазначених прав людини вдосконалювався, а їх кількість збільшувалась.

Нормативне регулювання конституційних процесуальних прав людини базується не тільки на нормах Конституції України. Важливе місце в цьому процесі посідають і чинні закони України, які конкретизують зміст кожного процесуального права людини та визначають механізм їх реалізації. Але положення законів України про порядок реалізації конституційних процесуальних прав людини і громадянина потребують удосконалення. Постала необхідність доповнення Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Тимчасового статуту внутрішньої служби Збройних Сил України для того, щоб їх положення відповідали Конституції України. Прийняття законів «Про нормативно-правові акти» та «Про звернення до міжнародних установ та організацій» усуне прогалини в законодавстві стосовно нормативного регулювання конституційних процесуальних прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Климович О. Система національних засобів захисту прав людини (в контексті положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини) / О. Климович // Право України. – 2001. – №1. – С. 34-36.
2. Хрестоматія з історії держави та права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистанов, Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
3. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції/А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Знання, 1993. – 192 с.
4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посібник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
5. Конституція (Основний Закон) УРСР: Прийнята Верховною Радою УРСР 20 квітня 1978 року. – К.: Політвидав України, 1978. – 46 с.
6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
7. Залюбовская И. Институт Уполномоченного по правам человека: мировая практика деятельности / И. Залюбовская // Правовой статус особи: стан, проблеми, перспективи: Зб. наук. ст. / За ред. М. Головка, Н. Морзе, П. Біленчука. – К.: АПСВ, 1998. – Ч. 1. – С. 57-61.